

Raimonda Ragauskienė. **Vilniaus „Aukso amžius“, miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7-ajame deš. (Vilniaus vietininko teismo knygų duomenimis)**. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. 256 p. ISBN 978-609-8183-96-2

Ši Raimondos Ragauskienės knyga – puiki dovana Vilniaus 700 metų jubiliejui ir geras pavyzdys, kaip galima greitai, įdomiai ir išmaniai panaudoti paskelbto istorinio šaltinio medžiagą. Reikalas tas, kad autorė 2021-aisiais publikavo savo parengtą Lietuvos Metrikos (toliau – LM) vadinamąją Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšėjaus teismo knygą¹. Joje bei dar nepaskelbtoje panašioje LM 263 knygoje (viliuosi, kad autorė netrukus parengs ir jos publikaciją) esanti informacija neabejotinai sudarė aptariamo darbo pagrindą, nors reikia pabrėžti, kad naudotasi ir kitomis nagrinėjama laikotarpį atspindinčiomis LM knygomis (bent 18 jau publikuotų ir daugiau kaip 20 dar nepaskelbtų) bei gausybe kitų skelbtų ir neskelbtų šaltinių. Autorė visiškai teisingai abi minėtas LM knygas apibūdino kaip ankstyviausią kompleksinį Vilniaus istorijos šaltinį bei pastebėjo, kad „jas pagal bylų turinį netgi galime vadinti „vilnietiškomis“ Lietuvos Metrikos knygomis“ (p. 11–12).

Naudodama šaltinių duomenis autorė išsikėlė uždavinį „atskleisti mažai žinomą – XVI a. 6–7-ojo deš. Vilniaus socialinį landšaftą. Siekiama detaliau paanalizuoti atskiras miesto gyventojų grupes, jų sudėtį, tarpusavio komunikaciją“ (p. 12). R. Ragauskienės nuomone, paremta ne vieno ankstesnio Vilniaus tyrėjo mintimis, miestas būtent tuo laikotarpiu išgyveno „aukso amžių“ – ekonominį, politinį ir kultūrinį pakilimą. Vis dėlto neapsiribočiau šiuo terminu apibūdinamas tik XVI a. Taip, neabejotinai, miestas šiuo laikotarpiu visapusiškai vystėsi. Bet ne menčiau visapusiškai miestas augo ir XVII a. pirmoje pusėje, kai Vilnius, nepaisant 1610 m. gaisro ir prasidėjusios karų epochos, darėsi vis labiau mūrinis. Savo ruožtu minėtų bėdų netrūko ir XVI a. Išskirtiniu XVI a. vidurį daro tai, kad čia keliolika metų (1551–1566) su savo dvaru gyveno valdovas

¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 253 (1559–1562). 39-oji Teismų bylų knyga (Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšėjaus teismo knyga)*, parengė R. Ragauskienė, Vilnius, 2021.

Žygimantas Augustas. Tačiau XVII a. pirmoje pusėje nereti svečiai Lietuvos sostinėje buvo Vazų dinastijos valdovai, nors jie negyveno čia taip ilgai. Ilgalaikis valdovo dvaro buvimas visapusiškai skatino miesto raidą, kaip ir sostinėje dar tuo metu vykę seimai, kiti renginiai.

Aptardama Vilniaus gyventojų skaičių XVI a. viduryje, autorė visiškai motyvuotai mano, kad tuo metu jame galėjo gyventi daugiau kaip 10 tūkst. vilniečių. Bendrai visas pirmas knygos skyrius skirtas bendrai sostinės situacijai ir raidai XVI a. viduryje, laikotarpiu, kurį, autorės nuomone, pagrįstai galime laikyti vienu intensyviausių miesto istorijoje iki XIX a.

Antrame knygos skyriuje aptartos aplinkybės, kuriomis minėtos dvi Vilniaus vietininko teismo knygos atsidūrė valstybės archyve ir tapo sudėtine Lietuvos Metrikos dalimi, bei pristatyta ikireforminių teismų situacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Daug dėmesio skirta tam, kaip funkcionavo to meto teismai, kaip atsirado Vilniaus vietininko teismas, išsamiai aptarti teismų pareigūnai, ypač daug dėmesio skiriant vietininkui S. Hamšėjui. Svarbu pastebėti, kad R. Ragauskienė ištaisė kai kurias istoriografijoje įsivėlusias klaidas, pavyzdžiui, išsiaiškino, kad kitaip, nei manė lenkų mokslininkai, Ivanas Sumorokas ir Bagdonas Zenovjevičius nebuvo Vilniaus vietininkai (p. 25)².

Pažymėta, kad S. Hamšėjui tapus vietininku, „vietininkas tapo savarankišku teisėju. Jis savo vardu kvietė į teismą, nagrinėjo ieškovų skundus, nustatė teislaikius, priesaikų davimą, atliko notarinio pobūdžio funkcijas“ (p. 27). Jam buvo pavaldūs kalėjimo prižiūrėtojai, sargai, pilies tarnai, vižai. Kitaip nei žemės ir pilies teismai, kurie dirbo sesijomis, vietininko teismas dirbo, nors ir ne kasdien, tačiau ištisus metus. Šis teismas buvo pigesnis, tad jį daugiausia (apie 80 proc.) kreipdavosi atvykėliai ir žemesnio visuomenės sluoksnio žmonės iš įvairių miesto jurisdikų. Autorė nustatė, kad šiose teismo knygose bent po kartą paminėta daugiau kaip 2500 asmenų, kurių didesnė pusė buvo vilniečiai.

Skyriaus pabaigoje keli puslapiai skirti iš vidutinių Bresto vaivadijos bajorų kilusio S. Hamšiejaus asmenybei. Dėl savo gabumų jis sugebėjo įsilieti į Radvilų aplinką ir jų dėka tapti Vilniaus vietininku, Vilniaus teisėju ir poreforminiu Vilniaus pilies teisėju.

Trečiame skyriuje, remdamasi minėtose knygose esančia teismų medžiaga bei kitais šaltiniais, autorė aprašė XVI a. šešto–septinto dešimtmečių vilniečius ir miesto svečius. Konstatuota, kad prekyba buvo vienas svarbiausių Vilniaus ūkinio vystymosi veiksnių, nes miestas buvo vienas reikšmingiausių prekybos tarpininkų tarp Maskvos didžiosios kunigaikštystės ir Europos, ypač kailių srityje. Į Vilnių atvykdavo pirkliai net iš Indijos, Persijos, Turkijos bei daugelio Europos valstybių. Bet miesto prekybą ypač ribojo tai,

² *Urządniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. I: *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. A. Rachuby, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, przy współpracy U. Jemialianczuka i A. Macu-ka, Warszawa, 2004, nr 797, 799.

kad jame buvo tik upinis uostas, bei karai su Maskva. Darbe neapsiribota tik aptariamu laikotarpiu, parodytas prekybos smukimas ir XVII a., konstatuojant, kad „ji jau nebepasiekė ankstesnio lygio“ (p. 48). Manoma, kad aptariamu laikotarpiu vilniečiai pirkliai daugiausia uždirbdavo iš tranzitinės prekybos.

Vilniečiams pirkliams nepavykus apriboti svetimšalių prekybos mieste per sankrovos teisę, atvykėliai turėjo pranešti vaivados pareigūnui apie atvykimą, kur apsisotojo ir kokias prekes atvežė. Svetimšalių pirklių kontrolė pagerėjo, 1536 m. pastačius vadinamuosius Pirklių namus (arba Maskvėnų namus), kuriuose daugiausia apsisotodavo svečiai iš Maskvos valstybės, Turkijos ir kitų rytų kraštų, o vakariečiai dažniausiai apsisotodavo pas vilniečius. Pajamos nuo Pirklių namų teko miestui, nes šie namai stovėjo magdeburginės jurisdikos žemėje. Knygoje, remiantis vietininko teismų medžiaga, nemažai vietos skirta šių namų kasdienybei: čia vykusiam gyvenimui ir prekybai, saugotoms prekėms. Čia (p. 54) bene pirmą kartą aptinkame paminėtą *balverį*, bet kokia tai profesija, sužinome tik 101 psl.

Autorės nuomone, tarp svarbiausių užsienio pirklių apribojimų Vilniuje buvo 1511 m. privilegija, įtvirtinusi svetimšalių pirklių tarpusavio prekybos draudimą mieste – tai leista daryti tik per vietinius pirklus. Šis draudimas padėjo atsirasti specifinei prekybos tarpininkų (*baryšnikų*) profesijai. Tokie tarpininkai mokėjo ne vieną svetimą kalbą ir gaudavo sutartą atlygį. Tarpusavyje prekiauti atvykėliai galėjo tik dviejų savaitinių mugių metu – Trijų karalių ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo dangun. Įdomu tai, kad prasidėjus Livonijos karui buvo įvesti draudimai, dabar sakytume – sankcijos, prekiauti kai kuriomis prekėmis su maskvėnais, pvz., turkiškais žirgais ir kitais arkliais.

Pažymėta, kad Vilnius nuo seno buvo vienas svarbiausių miestų maskvėnų (ne tik iš Maskvos, bet ir kitų rusų miestų) pirkliams prekiaujant su Europa, jie sudarė didžiausią svetimšalių pirklių grupę. Knygoje pateiktas beveik 40 pirklių iš Maskvos valstybės, kurie aptariamuoju laikotarpiu kreipėsi į Vilniaus vietininko teismą, sąrašas. Iš bylų matyti, kokias prekes jie atveždavo (daugiausia kailius ir muilą) ir kokias išveždavo (daugiausia vakarietiškus dirbinius). Beveik 40 pirklių, Osmanų imperijos pavaldinių iš Juodosios jūros regiono, sąrašas rodo, kad pirkliai įveikdavo net 3 tūkst. kilometrų atstumą. Šie pirkliai dėl tolimo kelio ir dėl galimybės išvengti vietinių muitų (per pasiuntinybes) neretai Vilniuje įsigydavo namus ir metų metus čia gyvendavo bei prekiaudavo.

Pirklių iš Lenkijos (kad ir kaip keista) ir iš Vakarų Europos teismų knygose užfiksuota gerokai mažiau, galbūt dėl to, kad jie labiau laikėsi taisyklių ir todėl rečiau patekdavo į teismus. Vakariečiai atveždavo vakarietiškus ir kolonijinių prekių, o išveždavo kailius, odas, vašką, kanapes ir kt. Pirkliams iš LDK miestų galiojo tokios pačios taisyklės kaip ir svetimšaliams – laisvai prekiauti tik mugių metu. Konstatuota, kad praradus Smolenską 1514 m. ypač išaugo pirklių iš Mogiliavo skaičius, nes į jį persikėlė nemažai smolenskiečių pirklių. Šaltiniai rodo, kad nemažai pirklių atvykdavo iš Kauno ir Kėdainių.

Autorė keletą puslapių skyrė Vilniaus pirklių ir jų verslo aptarimui. Skaitant apie turtingas miesto tarybai priklausiusias „vilniečių pirklių dinastijas“ (p. 75–77), nejučiomis norėjosi jas įvardyti patricijais. Bet suprantamas autorės nenoras vartoti šį terminą, nes, matyt, pasiduota vieno autoriaus įtakai, rašiusio apie kitą, šimtu metu vėlyvesnį, laikotarpį³. Gaila, kad matyt, autorė nespėjo susipažinti su tais pačiais metais pasirodžiusiu puikiu Zigmanto Kiaupos darbu, kuriame jis, plačiai aptardamas beveik tą patį XVI a. laikotarpį, faktiškai parodė, kad bent iki XVII a. vidurio negandų patricijatas Vilniuje egzistavo, ir ne be reikalo šis terminas tada vartotas⁴. Aptariamoje knygoje pateikta medžiaga apie turtingiausias ir įtakingiausias vilniečių pirklių dinastijas tai akivaizdžiai patvirtina, nors išlikę apie pirklius duomenys, kaip pažymėjo autorė, gana fragmentiški.

Aprašant Vilniaus vidaus prekybą, kuri vyko tiek įvairiose parduotuvėse, tiek gatvėse, visą savaitę vykstančiuose turguose (antradieniais ir penktadieniais – didieji turgūs), pažymėta, kad prekiaavo nuo smulkiausių iki stambiausių pirklių. Svarbus autorės pastebėjimas, kad dukart per metus vykusios mugės didino konkurenciją ir vietiniams pirkliams davė mažai naudos. Labai naudinga 4 lentelė, kurioje surašyti 1604 m. nustatyti Vilniaus prekybos mokesčiai už įvairias prekes, kuriuos mokėjo tik atvykėliai prekeiviai (p. 81–82). Vis dėlto, kaip pastebėta, ne visos maisto ir kai kurios kitos prekės buvo apmokestintos, nes buvo „suvokiama, kad didmiestyje užsiauginti žemės ūkio produkcijos savo poreikiams daugelis neturėjo galimybių“ (p. 83).

Autorės nuomone, „didžiausių prekių apyvartą pasiekdavo ir didžiausius pelnus Vilniaus pirkliai gaudavo iš išorės prekybos“ (p. 83). Tokiai prekybai autorė skyrė nemažai vietos (p. 84–93), atskirai aprašydama Lietuvos, Vakarų ir Maskvos kryptis. Pirkliai šiose kelionėse įveikdavo 200–2000 km atstumus, užtrukdami nuo mėnesio iki metų. Šioje vietoje reikėtų pastebėti, kad vietoj autorės vartojamo termino *kailiadirbiai*, kuris iš esmės apibūdina tik amatininkus, apdirbančius kailius, gal geriau reikėtų vartoti platesnį – kailininkas, kuris apimtų ir amatininkus, ir kailiais prekiaujančius pirklius⁵.

Aprašant Vilniaus amatininkus atkreiptas dėmesys, kad vietininko teismo knygoje užfiksuotos trys amatininkų grupės: didikų, valdovo (dvaro) ir miesto. Į šį teismą dažnai kreipdavosi valdovo (dvaro) amatininkai, kurių tuo metu buvo gana daug mieste, nes valdovas dažnai čia gyveno ir daug statė. Dvaro amatininkai buvo *jurgeltininkai*, už pastovų atlygį dirbę meistrai ir pagal užsakymus dirbę amatininkai. Bylose paminėta bent

³ A. R a g a u s k a s, Ką reiškė terminas „patricijus“ XVII a. Vilniuje? *Tarp istorijos ir būtovės*: studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui, sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 319–334; to paties, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 10–13.

⁴ Z. K i a u p a, *1522–1526/1536 m. visuomeniniai susirėmimai Vilniuje: ištakos, eiga, pasekmės*, Vilnius, 2021, p. 63–68.

⁵ Plė. žr. ten pat, p. 51–53, tiesa, Z. Kiaupa siūlo kiek archajiškesnį terminą – *kailiūnas*.

25 specializacijų daugiau kaip 60 dvaro amatininkų (pateiktas jų sąrašas) ir jų aprašymui knygoje skirta nemažai vietos (p. 95–110).

Dar daugiau vietos knygoje skirta Vilniaus amatininkams (p. 110–134). Pradžioje autorė pastebi, kad daugeliu atvejų valdovui dirbusių europinio lygio užsienio amatininkų „aukšta produkcijos kokybė galėjo versti pasitempti miesto amatininkus, taikyti technologines naujoves“ (p. 110). Vietininko teismo knygoje 1559–1564 m. įrašyti bent 39 profesijų netoli 200 amatininkų (p. 131–134 pateikiamas jų sąrašas). Vis dėlto baigiant temą pažymėta, kad vietiniai amatininkai neprilygo valdovo meistrams, turėjo kitų užsakovų ir „gamino paprastesnius dirbinius paprastesnei bendruomenei“ (p. 131).

Toliau nemažai vietos skiriama (p. 135–157) dabar madingai moterų temai. Ir ne be reikalo, nes kaip pažymėta, apie 20 proc. šių teismo knygų įrašų vilnietės buvo „pagrindinės veikėjos“: ieškovės, pareiškėjos ir atsakovės. Autorė mano, kad istoriografijoje vyraujanti nuomonė, jog nuo XVI a. pirmos pusės įsigalėjo teisminis moterų atstovavimas, yra netiksli, nes šiame teisme dažniausiai civilinius santykius įformindavo jos pačios. Nors šių bylų informacija gana ribota, bet, kaip pažymėta, vis dėlto jose nemažai duomenų apie miestiečių moterų teisinę, turtinę ir socialinę padėtį. Išsamiai aprašyta, kuo vertėsi vilnietės, daug dėmesio skirta nuomos verslui, sunkiems smuklininkės (šinkorkos) ir tarnaičių darbams, amatininkų našlių galimybėms tęsti vyrų verslus cechuose, prekybai. 149 p. paminėta, kad „XVI a. pab. jau 15 cechų vienijo 27 specialybių Vilniaus amatininkus“. Nors neva remtasi leidinio *Akty Cechów Wileńskich* p. 314 pateikta informacija, bet tokių duomenų šiame leidinyje nėra, jie aiškiai paimti iš Józefo Morzy darbo apie Vilniaus cechus⁶.

Apie vaikus ir jaunimą Vilniuje pasakojančiame skyrelyje bent puslapis pradžioje skirtas senoliams, pažymint, kad jie minimi retai, nes buvo neaktyvūs. Toliau, remiantis įvairiais šaltiniais ir istoriografija, išsamiai aptarta, kas tuo laikotarpiu laikyti vaikais, paaugliais ar jaunuoliais bei kaip buvo lavinami vaikai ir jaunuoliai. Aptarti mokslai pas cechų amatininkus, teismų knygoje nereti skundai apie pabėgusius meistrų mokinius rodo sunkią pastarųjų padėtį. Paminėti vaikų padaryti nusikaltimai ir nusikaltimai prieš vaikus.

Aptariant Vilniaus etnokonfesines mažumas, faktiškai visas dėmesys skirtas totoriams (išsamiai aprašyti Lukiškių totoriai, atvykėliai totoriai, jų verslai, nusikaltimai ir pan.), nors pačioje pradžioje pažymėta, kad vietininko teismų knygos rodo miesto kosmopolitiškumą. Kiek keistai ir dviprasmiškai nuskamba autorės teiginys, jog „nors miestas nebuvo lietuviškas, tačiau lietuvių kalba greta kitų čia buvo vartota“ (p. 172). Jei Lietuvos žemėje esanti jos sostinė „nebuvo lietuviškas“ miestas, tai koks jis buvo? Ar, kaip anksčiau lenkai tvirtino, lenkų, ar, kaip dabar tvirtina baltarusiai, baltarusių, o

⁶Žr. J. M o r z y, Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w., *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu – Historia*, t. 4, 1959, s. 32.

gal rusų? Kad lietuvių kalba nevartota to meto raštinėse ar raštuose retai minimi lietuviški asmenvardžiai ir pavadinimai, visiškai nerodo, jog Vilniuje mažai gyveno lietuvių ar neskambėjo lietuvių kalba. Tiesiog dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių mieste ir valstybėje buvo vartojamas rusėnų ar lenkų kalbų raštas, ir jų tradicija užrašomi suslavinti vilniečių vardai ir pavardės⁷. Kas gali pasakyti, kokios tautybės buvo tuose raštuose paminėti Adamovičiai, Lavrinovičiai ar Martynovičiai ir pan.? O kad pagrindinis į Vilnių naujai atvykstančių gyventi arealas buvo lietuviški pavietai net ypač sunkiais laikotarpiais, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a., savo tyrimu parodė Agnius Urbanavičius⁸. Negi atvykę į Vilnių jie iš karto nutautėdavo? Kiek lietuvių kartų dar vis kalba lietuviškai net visiškai svetimoje aplinkoje, kad ir JAV? Gal užteks patiems skleisti kadaise svetimųjų įtvirtintus teiginius, kad jau vos ne nuo XVII a. Vilnius nebebuvo lietuviškas, mat beveik visi raštai jame užrašyti rusėniškai ar lenkiškai.

Knygos pabaigoje pateiktas gana platus viso teksto apibendrinimas (p. 191–202), didelis naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas (p. 203–219), asmenvardžių rodyklė (p. 220–240) ir santrauka anglų kalba (p. 241–254). Knyga saikingai iliustruota kokybiškomis ir tekstą papildančiomis iliustracijomis.

Apibendrinant galima pasakyti, kad skaitytojai gavo įdomų, informatyvų, gražiai parašytą ir paremtą autentiškais šaltiniais XVI a. šešto–septinto dešimtmečių Vilniaus gyvenimo vaizdą. Tikėkimės, kad autorė ateityje pradžiugins dar ne viena panašios kokybės knyga.

Elmantas Meilus
(Lietuvos istorijos institutas)

⁷ Plačiau apie asmenvardžių rašybą XVII a. pradžioje žr.: *Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1602–1615 metų santuokos metrikų knyga*, parengė A. Kaminskas-Krinčius, M. Klovas, Vilnius, 2021; *Vilniaus Šv. Jono bažnyčios 1611–1616 metų krikšto metrikų knyga*, parengė A. Kaminskas-Krinčius, M. Klovas, Vilnius, 2023.

⁸ A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m.*, Vilnius, 2005; to paties, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius, 2009.